SCANFAN

Milliyet'in "Kültür Mirasını Koruma" Kampanyasının Armağanıdır.

İSTANBUL'dan GÖREME'ye kültür mirasınız

18. FASİKÜL

"Lâv ve tüflerden oluşmuş yayla,
araya giren dibi alüvyonlu küçok ova parçaları ile yolcuyu,
az sonra karşılaşacağı inanılmaz görünüme hazırlıyordu sanki. Bu dalgalı ormansız toprak, yamaçlarda yer yer yeşile
bezeniyordu. Daha sonra peribacaları arasında göreceğim o dille anlatılmaz
güzellikteki küçük ağaçların, bodur üzüm kütüklerinden oluşan renkli
bağların eşsiz dünyasına yaklaştığımız belli oluyordu. Burada düşünce de doğa gibi örtüsüz, açık seçik ve çıplaktı;
öyle ki, bu sadeliğin, bu basitliğin böyle sürüp gidemeyeceği, az sonra bir tansığın (mucizenin) ortaya
çıkıvereceği seziliyordu. Kul, saklanacak bir yer aramalıydı kendine. Derken peribacalarının içine giriverdik.
Bilime saygımızdan, önce jeolojinin dediğini kısaca yineleyelim. Erciyas dağı, lâvlarının yığdığı tüf kaya kitleleri,
yağmur sularının, rüzgârın etkisiyle aşınmış, bu tepeleri külâhlı, başlıklı, çadırlı; şapkalı sütunlar, koniler ortaya çıkmıştı.
Bunları görmeyen çoktur da, duymayan pek azdır sanırım. Doğanın bu inanılmaz oyunu İsa dini ile
birleşince durum tam bir mistikliğe bürünüyordu. Erken Hıristiyanlığın papazları, keşişleri bu peribacalarının içine girmişler,
kapandıkları doğal konutların duvarlarını resimlemişler, boyamışlardı. Dışarda suskun bir step ile peribacalarının arasındaki
alanları çocuk bahçeleri gibi süsleyen küçük bağlar kalmıştı. Burada her şey oyuncak gibiydi."

MELİH CEVDET ANDAY

S.O.S GÖREME S.O.S

Çavuşin ve Zelve

Nezih Basgelen

GÖREME ile Avanos arasında yer alır. Göreme'den 2.5 km. Avanos'tan 4 km. uzaklıktadır. Kilimleri ile ünlü olan yerleşme 60 m. yüksekliğinde büyük bir kaya kütlesinin önünde kurulmuştur. Kaya kütlesi tepesine kadar oyulmuş mekânlarla doludur. Kaya yüzeyleri oldukça tahrip olmuştur. Evler bu yalçın kayanın üzerine kurulmuştur.

Çavuşin'e gelirken daha çok uzaklardan bir kemeri ve bir sütunu kalmış bir yapı dikkati çeker. Kayalığın hemen hemen orta kesimindeki bu yapı yörenin en eski kilisesi olan Vaftizci (St. John the Baptist) Kilisesi'dir. Bölgede dıştan bakıldığında mimarî açıdan kilise olduğu anlaşılan tek yapıdır. Bu görüşten hareketle dış tehlikelerin olmadığı ve buradaki cemaatin daha serbest olduğu erken bir dönemde yapıldığı sanılmaktadır. Yapıldığında cephesinde dört ya da beş sütun yer almaktaydı. Sütunlarla birlikte giriş kapısının önündeki bölüm bütünüyle çökmüştür. Kemerlerin, pencere ve kapıların üzerinde ve etrafında Suriye mimarisindeki örnekleri andıran süslemeler vardır. Giriş bölümünün arkasında kaya içine oyulmuş üç nefli bir bazilika bulunmaktadır. Farklı hacimdeki bu neflerin biri oldukça tahrip olmuş ve yarısı çökmüştür. Kapı ve pencereleri örülmüş.

5. yüzyılda yapıldığı sanılan bazilika Vaftizci Yahya'ya adanmıştır.Yörenin dinî tarihinde önemli bir rol oynayan bazilikanın fresklerinden bugün çok az örnek kalmıştır. Çoğu da kötü bir durumdadır. Bir meleği tasvir eden fresk kısmen iyi durumdadır.

Çavuşin'in çıkışında köye 400 m. uzaklıkta fresk leriyle yörenin ilginç yapılarından biri, Çavuşin Kilisesi yer alır. Yolun sağ tarafında üst kesimdeki yapı ön cephesindeki kırmızı renkli freskleri ve asıl girişe çıkan demir merdiveni ile hemen farkedilir.

Ön kısımdaki esas mekânlar erozyon sonucu yıkılmıştır. Girişte sağda kapının yanında iki baş meleğin, Mikail ile Cebrail'in resimleri görülür. Kapıdan girince hemen ortada bir büyük, yanlarda küçük üç apsisli, beşik tonozlu geniş ve yüksek nefe girilir.

Ana mekâna girdiğinizde dört bir tarafınızın fresk panolarla çevrili olduğunu görürsünüz. Fresklerin zenginliği ve konuları açısından Göreme'deki Tokalı Kilise'yi andırır. Apsiste İsa'nın yanlarda ise havarilerin freskleri yer alır. Tokalı Kilise'den sonra İncil'den alınan sahnelerin en yoğun yer aldığı dinî yapı burasıdır. Pas kırmızısı, yeşil, kahverengi renkler oldukça sık kullanılmıştır. Gerek renk gerekse figürler açısından erken bir tarihte yapıldığı sanılmaktadır.

Fresklerin konuları, Yusuf ile Meryem, Bethlehem'e gidiş, Tebşir, su denemesi, ziyaret, doğum, Yusuf'un rüyası, Mısır'a kaçış, Doğulu üç bilge, Zacharias'ın öldürülmesi, Elisabeth'in takibi, Çobanlar, çocuk katliamı, körün gözlerinin açılması, Lazarus'un dirilmesi, Kudüs'e gidiş, son yemek, ihanet, çarmıha geriliş, İsa'nın ölümü, çarmıhtan indirilişi, mezara konuşu, mezarının başında kadınlar, İsa Arafta, vaftiz, havarilerin takdisi ve göğe çıkış, küçük paskalya, transfigürasyondur. Bunun yanı sıra aziz resimleri de yer almaktadır.

Çavuşin Kilisesi'nin önemli bir özelliği soldaki küçük apsis içinde İmparator Nicephorus Phocas ve ailesine ait resimlerin bulunmasıdır. M. S. 964-965 yılında Kapadokya'da bulunmalarının anısını taşıyan bu fresk ayrıca yazıt da ihtiva etmektedir. Böylece freskteki kişilerin adlarını da öğrenmekteyiz. Başları üzerindeki yazılardan İmparator Nicephorus Phokas, eşi İmparatoriçe Theophano, erkek kardeşi Leo Phokas, babası Caesar Bardas Phocas'ın varlığı tespit edilebilmektedir.

Bu dinî yapıların yanı sıra Çavuşin'in güneyinde içleri manastır yapıları ile dolu iki de ilginç vadi bulunmaktadır. İlki Güllü Dere adıyla tanınmaktadır. Çavuşin'den 1.5 km. uzaktadır. Kumlu bir çay yatağı boyunca yorucu bir yolculuğu göze almak gerekir. Burada 5 kilise yapısı bulunmaktadır. Dördü tek nefli, biri St. John'a adanan ve Ayvalı kilise olarak adlandırılan iki neflidir. İçinde İkonoklazm öncesi ve arkaik freskler bulunmaktadır. En son yapılan resimler 913-920 tarihlerine aittir. Göreme çevresinin en zengin kabartmalarına burada rastlanmaktadır. İkincisi ise Kızıl Çukur olarak adlandırılan mevkide yer almaktadır. Göreme'nin en sıcak yerlerinden birisidir.

Burada belli başlı dört yapı yer almaktadır. En önemlileri Bâkire (Joachim ve Anna) Kilisesi, vadinin sonunda yer alan Haçlı Kilise ve Üzümlü Kilisedir. Haçlı Kilise'de arkaik diğerlerinde ise ikonoklazm öncesi fresk örnekleri vardır.

Zelve

UNESCO'nun Göreme Koruma Projesi içine aldığı diğer bir merkez de Zelve Vadisi'dir. Bu eski yerleşim Nevşehir'in Avanos ilçesi sınırları içinde yer almaktadır. Avanos'a 4, Çavuşin'e 5 km. uzaklıktadır. Çavuşin'in doğusunda, Yeni Zelve'nin ise güneyindedir. Akdağ'a doğru uzanan bir vadinin içinde yer alır.

Otuz yıl öncesine değin insanların oturduğu ve bu vadideki yerleşim çökme tehlikesi ile karşı karşıya kalınca terkedilmiştir. Köy halkı Avanos'a doğru vadinin ağzından az ötede Yeni Zelve Köyü'nü kurarak, buraya taşınmıştır.

Etraftan gizlenme ve saklanma kaygısı ile vadinin içlerinde yoğunlaşan eski yerleşim, ikonoklazm öncesi erken yapı örnekleri açısından, önemli örneklere sahiptir. Mimarî kadar vadinin doğal yapısı da görülmeye değer bir niteliktedir.

Çavuşin Kilisesi (Nicephorus Phokas Kilisesi)'ni gördükten sonra Avanos'a giden yoldan sağa ayrılan yol sizi Eski Zelve'ye götürür. Vadiye gelmeden özellikle yolun sağında yoğunlaşan ilginç koni oluşumları dikkatinizi çekecektir. Erozyon olayının peribacalarının oluşumundaki rolünü ve olayın morfolojik olarak gelişim safhalarını göstermesi açısından bölgedeki en ilginç örneklerden birisidir.

Keşişler vadisi olarak adlandırılan bu yerde bazı dinî yapılar da bulunmaktadır. Zelve Vadisi sit alanı içinde değerlendirilebilecek bu yapıların en önemlisi St. Simeon konisidir. Üç başlı tipik bir koninin içine oyulmuş tek nefli iki mekân bulunmaktadır. 10. yüzyıldan öncesine tarihlenen arkaik fresk örnekleri görülmeye değerdir. Aynı koni içine oyulmuş bir de şapel vardır. Daha üst seviyede yer alan bu mekânın içindeki fresklerde özellikle tavanda kısmen korunmuş olanları ilginçtir. Zelve Keşişler Vadisi'nde bunların yanı sıra yolun solunda gene bir koninin içine oyulmuş tek nefli ve içinde 10. yüzyıl ortalarına tarihlenen fresk örnekleri bulunan yapı ile gene tek nefli Zelve Deresi yakınındaki, içinde ikonoklastik bezemeler bulunan yapı da gezilebilinir.

Yolu takip edip ceviz ağaçlarının olduğu yere geldiğinizde Eski Zelve karşınızdadır. Terkedilen köyün camisinin tipik minaresi Eski Zelve'nin karakteristik bir simgesidir. Vadinin sol başlangıcında içlere doğru Üzümlü Kilise olarak adlandırılan dinî yapı ikonoklazm öncesi fresk örnekleriyle görülmeye değer bir yerdir.

Yer yer çökmüş ve kısmen tahrip olmuş yapının duvarları madalyonlar, haç ve iki yanında balık simgeleri, palmiye ve asmalarla bezenmiştir. İçindeki üzüm salkımları bezemelerinden ötürü 'Üzümlü Kilise' olarak adlandırılmıştır. İki nefli bir plan yapısına sahiptir.

Yapının diğer bir önemi ise içindeki dinî sembollerdir. Örneğin balık sembolüne Göreme'de hiç rastlanmadığı halde burada görülür. Hıristiyanlıkta balık en eski ve en önemli sembollerden birisidir.

İskenderiyeli Klemens İsa'yı kötüler denizinden müminleri (balık) avlayan bir balıkçı olarak tanımlamaktadır. Tertulian da bağlı müminlerin bir sembolü olarak göstermekte ve İsa ile balığı bir tutmaktadır. Eski Yunancada balık anlamına gelen 'Ichtos' kelimesinin harflerinden her biri "Iesous Christos Hyios Soter" (Hz. İsa, Allah'ın oğlu, kurtarıcı) cümlesindeki kelimelerin baş harflerinden gelmektedir. İlk Hıristiyanlar bu balık kelimesini devamlı takip edildikleri dönemde bir kapalı formül olarak kullanmışlar ve en kutsal sırlarını paganların balık efsanelerine karşılık olarak kullanmışlardır.

Bu yapıdaki diğer semboller palmiye ve asmadır. Palmiye yaz-kış yemyeşil kalmasından ötürü ebedî hayatı ve cenneti temsil etmektedir. Asma kütüğü ise İsa'nın bir sembolüdür. Kurtuluş ve ebedî mutluluk ümidini de tasvir etmektedir.

Eski köy camiinin tipik minaresinin hemen üst kesiminde oldukça harap bir yapı yer almaktadır. İçinde haçın yanında bir geyikle altında bir balığın yer aldığı ilginç bir fresk bulunmaktadır.Bu geyik tasvirinden ötürü Geyik Kilise olarak adlandırılmaktadır. İsa'nın diğer bir sembolü olan geyik hayat kaynağından su içen ve şifa bulan susamış bir ruhu temsil eder.

Zelve Vadisi'nde bulunan dinî yapıların Üzümlü Kilise dışındakilerinin hemen hemen çoğunluğu tek nefli bir plana sahiptir. Vadi içersinde kaya yüzünde bulunan bir de kitabe vardır. İmparator Leo VI zamanına (M.S. 886-912) tarihlenmektedir. 2 ve 4 nolu dinî mekânlar Kapadokya bölgesinde manastırlar döneminin ilk başlarına ait ilginç örneklerdir.

Vadi, sonuna doğru üç kola ayrılmaktadır. Kayalıklar zamanla tahribe uğramıştır. Erozyonun etkileri sonucu boğazın üstlerinden büyük taş blokları koparak vadi tabanına yuvarlanmıştır. Birçok yerde tehlikeli çatlaklar oluşmuştur. Bu açıdan dinî yapıları gezerken dikkatli olmak gerekmektedir.

Zelve Vadisi'nin görülmeye değer diğer bir özelliği de 'güvercinlik'lerdir. Sarp kaya yüzeyine farklı seviyelerde oyularak yapılan bu mekânların önleri kapatıldıktan sonra üzerleri çeşitli bezemelerle süslenmiştir. Araştırıldıklarında, gün ışığına çıkmamış bu mekânlarda yeni bulgular ele geçebilir.

Bu arada terkedilen yerleşimin evleri ve eski geleneği sürdüren değirmeni de görülebilir.

Göreme'deki restorasyon çalışmaları

1973 yılında ODTÜ, İCCROM ve Kültür ve Turizm Bakanlığı öncülüğünde başlatılan Göreme projesi çerçevesi içinde 1973 yılında Tokatlı Kilisesi duvar resimlerinin onarımı ile bu çalışmaların ilk adımı atılmış oldu. 1975 yılında Elmalı Kilisesi'nde aynı çalışmalar başlatıldı. 1980 yılında Tokatlı Kilisesi'ndeki çalışmalar tamamlandı, Elmalı Kilisesi'nin dış koruması. Kılıçlar ile Karanlık kiliselerinin ise kurtarma çalışmaları başlatıldı. 1981 yılından beri Karanlık Kilisesi'nin duvar resmi onarımları yürütülmekte.

Genelde yılda beş hafta süre ile altı yedi kişilik ekiplerle yürütülen onarım çalışmaları, Karanlık Kilisesi'nin 1983 yılı onarımında 10 kişilik bir ekip ile yürütüldü. İsabelle Dangas'ın başkanlığını ettiği grubun Türk sorumlusu ise İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Revza Özil'di. Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Kenan Yurttagül, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Akın Aksoy, Efes Müzesi'nden Rıdvan İşler, UNESCO'dan İtalyan Gloria Tranquilli ve ekip koordinatörü Sanat Tarihçisi ve Konservatör Nihal Müftüoğlu görev aldılar.

Göreme projesi komitesi ise Samiye Yavuz, Osman Murat ve Emre Madran'dan oluşuyor.

Duvar resimlerinin onarımında izlenen yol kısaca şöyle:

Boyalı yüzey üzerindeki kirler mekanik veya kimyasal yöntemlerle temizlenir. Kirlerin önce yumuşak fırça ile tozu alınır, sonra silgi ile kirler çıkmazsa kimyasal yolla çıkarılır. Boyalı yüzey zayıf ise silgiyle temizleme işleminden sonra sağlamlaştırma yapılır ((yüzde 2-3 oranında içinde tiner katılmış paraloid B 72)) ve kimyasal temizlemeye geçilir.

Özel bir bileşim geçirgen kağıt üzerinden fırça ile sürülüp çok az bir süre bekletilip kaldırılır, ıslak sünger ile o bölge temizlenir. Kirlerin daha yoğun olduğu bölgelerin temizliği ise çubuğun ucuna pamuk sarılarak yapılır.

Sıvayı duvara bağlamak için kireç kazein karışımı veya kısmen sulandırılmış primal adında süt beyazı bir yapıştırıcı sıva duvar arası boşluklara şırınga ile enjekte edilir.

Bu işlemlerden sonra boyalı yüzeyde boyalar kalkmışsa sulu boya fırçası veya küçük şırıngalarla kalkan alanların kenarından boyalı yüzeyin yapışması için Gelvatol akıtılır sonra spatüla ile o havrayan yer yapıştırılır.

Sıva düzeyindeki derin çukurlar orijinal sıvasına uygun bir düzeye göre kapatılır. Kapatılan çukurların boyalı düzeye kadar doldurulması şart değildir. Çatlaklar doldurulur. Boyalı düzeyin boşlukları 'Aqua sporca' (kirli su) ile renklendirme yapılır. Son olarak da Paraloyd B 72 ile sağlamlaştırma yapılır.

Duvara şırınga ile yapılan enjeksiyondan sonra söz konusu alana sünger ve kontrplak ile alan kuruyana kadar bir süre pres yapılır.

Onarım sırasında gözetilen başlıca unsur teknik ve estetik ile yeni çalışma ve eskilik görünümü arasında denge sağlayarak orijinale saygılı kalmaktır. Duvar resimlerinin onarımında başlıca sorunlardan biri bir kamuoyu oluşturulması, bu çalışmaların ağır ve zaman gerektiren işler olduğunu vurgulamak. Göreme bölgesinde sık sık "yedi yılda tek bir kilise ile uğraşılır mı? Bölgede 300-400 kilise var böyle hangi birine yetiştirilir." dendiğine şahit olduk. Onarım çalışmalarını hızlandırmanın bir yolu yerel ekiplerin yetiştirilmesi ile çalışmalara sürekllilik kazandırmak. İskan bölgelerindeki duvar resimlerinin ev sahipleri tarafından tahrip edilmelerinin önüne geçmek için ise istimlâk korkusu ve kâbusunu ortadan kaldırma yollarını aramak. Evinde duvar resmi olanlara bu yolla gelir sağlamalarını temin ederek bu eserlere sahip çıkmalarına ön ayak olmak gibi.

Ürgüp'de konu ile ilgili 'Ürgüp Kapadokya Araştırma Merkezi''nin kurulması öngörülen Fatma Çelebi Evi, Cumhuriyet Caddesi'ndeki binanın, onarım ve inşaatı hemen hemen tamamlanmış. 1980 yılında kamulaştırılan Fatma Çelebi Evi'nde, onarım uzmanlarını barındıracak bir misafirhane, bir fotoğraf odası, bir laboratuvar ve bir atölyenin kurulması planlanıyor. Onarım çalışmalarını yürüten ekipler şimdiye kadar otelde ağırlanıyorlardı.

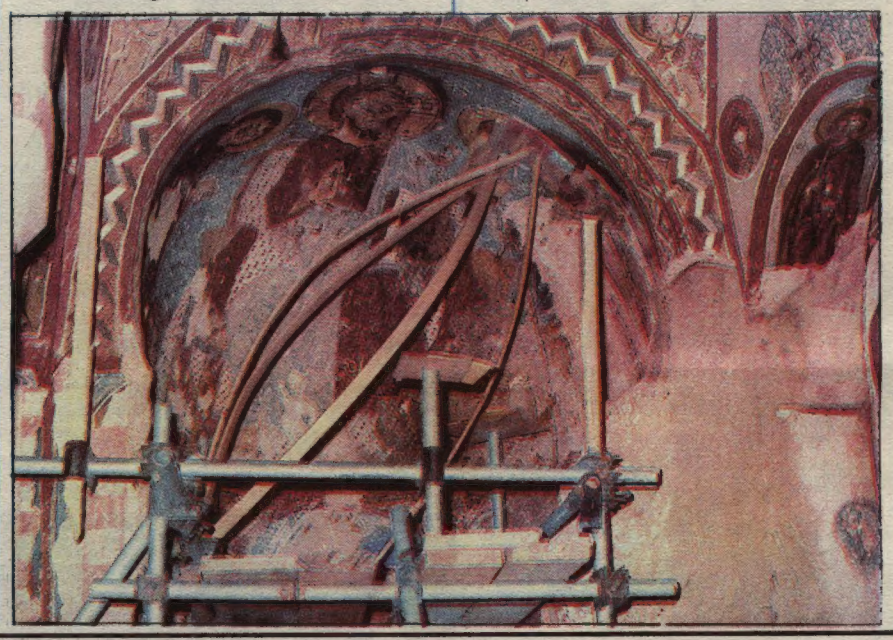

Göreme'de korumaya yönelik taş ayrışma mekanizmalarının araştırılması

SAĞLAMLIĞIN simgesi olduğu düşünülen ve hiçbir zaman bozulmadığı, değişmediği varsayılan taşın ve taş anıtların zamanla bozulduğu artık bilinen bir gerçektir. Ancak bazı taşlar diğerlerinden daha çok ve daha çabuk bozulmaktadırlar. Orijinal oluşumu ve kilise kalıntılarıyla dünyaca ünlü Göreme bölgesi taş bozulması yüzünden ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Yakınlarındaki Erciyes ve Hasandağı gibi şu anda faal olmayan volkanların geçmişteki etkinlikleri sonucu oluşan volkan taş veya tüf yapısındaki Göreme tarihî anıtlar bölgesi, bu gün yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Göreme bölgesini oluşturan tüfler temelde silikatlardan oluşan sünger gibi gözenekli oldukça kolay işlenebilen taş türlerindendir. Taşlardaki bozulmaların fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik faktörlerin etkisiyle olduğu bilinmektedir. Bu faktörler taşta yapısal değişmelere neden olmakta, sağlam temel doku bozulmakta, kolaylıkla ufalanan, dağılan, kopan, yıkanan dayanıksız bir yapıya dönüşmektedir.

Anıtların korunmasında alınacak önlemlerin doğru saptanması, diğer bir deyişle eserin korunabilmesi, çevre faktörlerinin etkinliklerine ve bunlara bağlı olarak taşta meydana gelen yapısal değişim mekanizmalarının anlaşılmasına sıkı sıkıya bağlıdır.

Bozulmanın mekanizmaları ve nedenleri bilinerek yapılan korumalar olumludur. Bu, doğru teşhis edilen hastalığa uygun ilacı vermeye benzer. Yanlış verilen bir ilaç hastayı öldürebildiği gibi, yanlış bir koruma yöntemi de anıtı yok edebilir. Bu temel bilgilerin ışığı altında Göreme Yapısal Koruma Projesi başlatılmıştır.

Bozulma mekanizmalarının anlaşılması çeşitli ve kapsamlı arazi ve laboratuvar çalışmalarını gerektirir. Yapısal değişim çalışması taşın bileşiminde meydana gelen değişmelerin izlenmesini içermektedir. Bunun için geniş bir arazi çalışması ile örnekler toplanmıştır. Örnek toplamada bölgenin jeolojik oluşumu da göz önüne alınmış, en çok bozulmaya uğramış yapıların çeşitli bozulma bölgelerinden örnekler alınmıştır. Sıcak-soğuk, yağış, nem ve mikroorganizmalar gibi çevre koşullarının etkisini incelemek için, yapılarla aynı oluşumdaki kaya parçalarının dış kısımlarından içeriye doğru değişik katmanlardan da seri örnekler alınmıştır. Hiç bozulmaya uğramamış taşlarla karşılaştırma yapabilmek için, bölgeye yakın bir taş ocağından çıkarılan taş bloklardan da örnekler elde edilmiştir. Bütün bu örnekler geniş çapta ve detaylı bir kimyasal ve yapısal analize tâbi tutulacaktır.

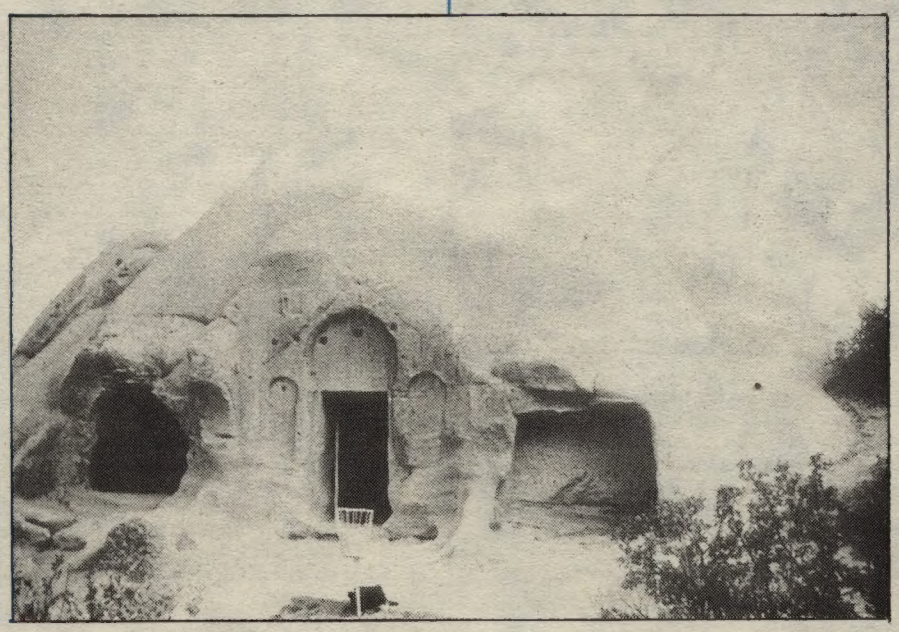

Bu araştırmalarda petrografik mikroskopi, X-ışınları difreksiyonu, tarama ve geçirgenlik elektron mikroskopileri, diferansiyel ışıl analizi, elektron spin resonans spektroskopisi, iletkenlik ve pH ölçümleri, nötron aktivasyon analizi, kızıl öncesi, görünen ve mor ötesi spektroskopileri, atomik soğurma ve yayım spektroskopileri gibi duyarlı yöntemler ve sistematik kimyasal yaş analiz yöntemleri uygulanmaktadır.

Taştaki yapısal değişim mekanizmalarını anlamak için grubumuzun üstlendiği yapısal değişim tesbit çalışmaları yanında mikrobiyolojik ve mikroklimatoloji faktörlerin de etkisini anlamak gerekmektedir.

Mikrobiyolojik faktörlerin incelenmesi taşta bozulmaya etken olabilecek mikrobitkilerin (liken, alg, mantar, bakteriler) etkinliklerini ve kontrol yollarını saptamayı içerir.

Mikroklimatolojik araştırmalar ise bölge iklim şartlarının taşa yansıyan durumunu yani anıtın içinde ve dışında taş yüzeyinden derinliklere ısı ve nem ölçümleri taraması ve değerlendirilmesi çalışmalarını kapsamaktadır.

Taşla ilgili mikrobiyolojik ve mikroklimatolojik araştırmalar bu konularda gelişmiş bir yurt dışı araştırma laboratuvarı ile işbirliği yapılarak yürütülecektir.

Araştırmalar sonucu taşın bozulma mekanizmaları ve nedenleri ayrıntılarıyla belirlenip bunları mümkünse durdurmanın ya da en azından bozulmayı kontrol atına almanın yolları belirlenecektir.

Mekanizmalar ve nedenleri araştırılarak bulunacak koruma yöntemleri böylesine değerli tarihî ve turistik bölgelerimizin çok uzun yıllar daha ayakta kalmasını mümkün kılacaktır.

O.D.T.Ü. Araştırma
Grubu

BİR TANIĞIN SEYİR DEFTERİNDEN

Sacide Keskin'e göre İstanbul bir sinemadır

— Ülkü Demirtepe —

Sacide Keskin, 1916 yılında İstanbul'da doğdu. Erenköy Ortaokulu'nu bitirdi. Gazete ve dergilere küçük hikâyeler yazdı. 1939 yılında dublaja başladı. dublaj sanatçılığı ve yönetmenliği yaptı. Türkiye'de ilk kadın dublaj yönetmenidir. 1978 yılında TRT'ye sözleşmeli dublaj yönetmeni olarak geçti. Şimdi Ortaköy stüdyolarında bu görevini sürdürmektedir.

— Yeşilçam küçümseniyor. Ne yapsaydık yani, televizyon kuruluncaya kadar ellerimizi bağlayıp otursa mıydık?

Temiz bir İstanbul aksanıyla konuşan Sacide Keskin, Türk sinemasıyla ilgili üzüntülerini böyle dile getirdi. "Yeşilçam sineması" diye küçümsenmesinden müthiş üzüntü duyuyordu.

Bebek'te küçük bir evde, sade bir yaşam sürüyor, Sacide Keskin. Çevresini üzmekten çekindiği için, yazmaya cesaret edemediği anılarıyla dolu olarak... Duvarlarında yine her birinin ayrı bir anısı olan, ünlü Türk resim ustalarının tablolarıyla birlikte. Bu resimlerden birisi de Cemal Tollu'nun 'Pembe Bluzlu Kadın'ı. "Pembe Bluzlu Kadın" genç, güzel Sacide Keskin. 1939'da yapılan bu resim o yıllarda defalarca sergilenen ve beğenilen bir yapıtı Cemal Tollu'nun.

Sacide Keskin'den İstanbul'un sinema dünyası, dublaj sanatıyla ilgili o günkü yüzünü anlatmasını istedim. Canlı canlı yaşıyormuşçasına bana şunları aktardı:

"Yirmi yaşımdayken gazetelere, dergilere küçük hikâyeler yazmaya başladım. Sedat Simavi'nin 'Yedi Gün' dergisine de yazıyordum. Anımsadığım kadarıyla bu hikâyelerin karşılığı, büyücek bir para olan beş liraydı. Sedat Simavi beni yetenekli bulurdu. Hatta kendisine ait bir roman yazmamı istemişti benden. 1940 yılında Talât Artemel ile evlendim. Küçük hikâyeler yazmayı sürdürüyordum. Talât da Halil Kâmil Stüdyosu'nda seslendirme yönetmeni olarak çalışıyordu. O zamanlar önce filmin diyalogları hazırlanırdı. Yani bütün film edebiyatı bir defterde toplanırdı. Yazı yazmaya yetenekli olduğum için diyalogları ben hazırlıyordum. Bu iş ve ev benim tüm zamanımı aldığı için Sedat Simavi'ye görevimi yapamıyordum. Talât'la birlikte bunu kendisine bildirmeye ve veda etmeye gittik. Durumu kabullenmekle birlikte Talât'a gücendi. "Beni bir yetenekten mahrum ediyorsun, buna hakkın yok." dedi. Böylece seslendirme yönetmenliğine geçtim. O dönemde kaşeler, yani üç saatlik artist konuşma ücretleri dört liraydı. Paranın alım gücü o kadar fazlaydı ki harcamakla bitmezdi.

Mikrofonun önüne ilk kez, seslendirme yönetmeni olarak çalışan Ferdi Tayfur'un stüdyosunda, İpek Film'de geçtim. Talât beni seyretmem için stüdyoya götürmüştü. Tarihsel bir film seslendiriliyordu. Ferdi Tayfur benden bir kadın rolünündublajını rica etti. Film şöyleydi: Kralın zehir içtiğini anlayan kraliçe 'Dur içme, sakın içme' diye feryat edecekti. Bütün çabama karşın bir türlü beklenen heyecanı veremedim.

Daha sonra Talât beni suflör ve kondüvit olarak tiyatroya aldı. Muhsin ve Neyire Ertuğrul ile orada tanıştım. Muhsin Bey kendisini tiyatroya adamıştı, tam bir tiyatro adamıydı. Bana çok yakınlık gösterir ve iyi davranırdı. Bu yakınlıktan şımardığımı düşünecek diye nerdeyse doğal davranışlarımı yitirirdim.

Muhsin Ertuğrul'un rejisörlüğünü yaptığı bir film çevriliyordu. Başrollerde Hazım Körmükçü, Nevin Seval ve Talât Artemel oynuyorlardı. Filmin bir sahnesi Maltepe'de çekiliyordu. Nevin Seval ile o gün tanıştım. Nevin rol gereği ölüyor, tabutla birlikte mezara indiriliyordu. Hazım Körmükçü, Nevin'e seslendi: "Hazır yerini buldun, çıkma, orda kal. Bak cenaze sinekleri de üşüştü." dedi. Nevin çok zayıf bir kadındı. Hepimiz bu yerinde espriye epeyce güldük. Nevin çok zeki, bilgili Avrupaî bir sanatçıydı. Kırkbir yaşındaykan Adana'da tifodan öldü. Çok yakından tanırdım onu, iyi arkadaş olmuştuk. Ömrümde iki kez sahneye çıktım. Biri onun yüzünden oldu: "Ayak Takımı Altında" diye bir piyes oynanıyordu. Onbir için yeni bir matine koymuşlardı. Nevin bu matineyi unutmuş, tiyatroya gelmemiş. Biz de Talât'la Tepebaşı Tiyatrosu'nun karşısında Kale Apartmanı'nda oturuyorduk. Suflör Sadi Bey heyecanla bize geldi, beni tiyatroya götürdü. Hasta bir kadını canlandıracaktım. Hiç unutmam o gün de tiyatroya piyesin çevirmeni gelecekmiş, herkes telâşlı. Bana kulağımın dibinde rolümü fısıldadılar, ben tekrar ettim, panik içindeydim. Bereket versin ki yaptığım rol hasta rolüydü de benim bitkinliğim anlaşılmadı.

O zamanlar tiyatronun baş kadın aktristi Cahide Sonku'ydu. Hayatımda gördüğüm en güzel kadındı, büyük bir yıldızdı. Talât'la, benden önce o evliydi. Onlar ayrıldıktan çok sonra ben Talât'ın hayatına girdim. Tiyatroda Cahide oynadığında en ön sırada oturur onun güzelliğini ve büyük sanat kudretini hayranlıkla seyrederdim. Aradan yıllar geçti. Paris'te Cahide'ye rastladım. Onbeşgün kadar birlikte olduk. Paris'te Cahide'yle olduğum o günlere ait ilginç bir anım vardır: Cahide'yle birlikte Comedie Française'e gittik. Şimdi adını anımsayamadığım bir piyes oynanıyordu. Ön sırada oturuyorduk. Cahide başına, bütün saçlarını gizleyen, yüzünün tüm güzelliğini açığa çıkaran bir türban bağlamıştı. Oyun sürerken aktörlerden birinin gözü Cahide'ye takıldı, Cahide'nin güzelliği karşısında rolünü unuttu. Bütün sahne durmuştu, arkadaşları şaşkınlık içinde aktöre rolünü hatırlatıyorlardı. Salon bize bakıyordu. Cahide rahatsız olmuştu. Beş dakika kadar sahne durdu böyle.

Tiyatronun en zeki kadını Bedia Muvahhit'ti. Tam yerinde öyle güzel espriler yapar, fıkralar anlatırdı ki nereye gitse herkes onun çevresinde toplanırdı. Tecrübeli, iyi bir aktrist ve aranan bir insandı. Bedia Hanım bana şöyle bir olay anlatmıştı. Öyle bir taşı gediğine koymuştu ki hâlâ unutmuyorum. Bir köşkte film çeviriyorlarmış. Bedia Muvahhit oturmuş ayna önünde makyajını yapıyormuş. İçeri bir kadın girmiş. Ona hayranlığını belirttikten sonra "Ben de artist olmak istiyordum ama, kötü yola düşerim diye ailem izin vermedi." demiş. Bedia Muvahhit bu, altında kalır mı? Sakin sakin bir yandan makyajını sürdürürken öte yandan "Peki sonra nasıl oldun kızım?" demiş.

Eskiden dublaj daha ince, dikkatli yapılırdı. Uzun yıllar dublaj yönetmenliği yaptım. Bir gün baktım asistanım olan gençlerden biri aynanın karşısında durmadan gözlerini açıp kapıyor. İş çok yoğun. Ne yaptığını sordum. Filmde seslendireceği genç adam gözlerini açıp kapıyormuş. "Kirpik efekti yapıyorum" dedi bana, kızdım kovaladım. Filmlerin çoğunu seslendiren Adalet Cimcoz'du. Doğadan sesi çok güzeldi. Sesi için özel bir çaba göstermezdi. Seyirciler kendisiyle tanışmak isterlerdi, mektuplar yazar, telefonlar ederlerdi. O reddederdi bu teklifleri. "Hayal kırıklığına uğrarsınız, sesim kadar güzel değilim derdi. Ferdi Tayfur çok güzel bir erkekti. Hiç unutamam bir gün onu bir bahçede yeşiller arasında, üstünde bir gri elbiseyle görmüştüm. Diyebilirim ki hayatımda böyle bir güzellik görmedim. Adalet, Ferdi Tayfur gibi değildi. Adalet Cimcoz'un ölüm yatağında bana söylediğini hâlâ üzüntüyle anımsıyorum. Hastanede yatıyordu ve amansız hastalığını, öleceğini biliyordu. Ayrılırken öptü beni, bu bir veda öpücüğüydü, anlamıştım. "Ne yapalım, büyük aileler onurlarına yakışan büyük hastalıklardan ölürler" demişti.

"İSTANBUL'U YAŞAMAYI REDDEDENİN SEYİR DEFTERİNDEN"

AYAZPAŞA... Büyük bir apartman, apartmanın kocaman güzel bir bahçeye bakan en alt katı ve bir konuk beklendiği için çalınmaya gerek kalmadan açılan kapısı... Neredeyse törensel bir karşılama, sevgili, saygılı...

Bu ev Kâzım Taşkent'in evi, ev sahibi de saygıdeğer Kâzım Taşkent. Onurlu, umurlu, sıcak, içtenlikli belki de insanın tüm yaşamında örneğine çok az rastlayabileceği tinsel değerler yönünden bir insan güzeli. Doksan yaşında bir delikanlı, babacan, canlı, neşeli, yaşamında o büyük acıları görmemişçesine... "Kızım, insanoğlu yaşadığı acılarla tekâmül eden bir varlıktır" dedi bir ara.

"Kâtibi Umumim Sadi Bey" diye öbür konuğuyla tanıştırdı beni, gözlere şölen, doyumsuz güzellikteki yeşili seyrederek konuşmaya başladık. "Önce siz benim konuğumsunuz, sizi ağırlamalıyım" dedi geleneksel konukseverliğiyle. "Benimle ne konuşacaksınız?" "Sizle İstanbul'u konuşmak istiyordum efendim. Anılarınızdaki, şimdiki, özlemlerinizdeki ve geleceğin İstanbul'u için..." dedim. "Ah kızım! İşiniz zor sizin. İstanbul için ne söylenebilir!" dedi karamsarlıkla. "Önce kendinizi tanıtın. Nerelisiniz?" deyip, ardından vazgeçti sorusundan. "Durun, ben size söyleyeyim nereli olduğunuzu. Siz Cengizlerdensiniz." Yanılmadığını anlayınca, hemşehriliğimizden sevinç duydu.

Ve beni anılarıyla tanıştırmak istedi. Oturduğumuz salonun karşılıklı iki duvarı baştanbaşa sevgili, değerli anılarıyla dolu. Fotoğraflar, resimler, yazılar... Büyük bir konsolun üstünde bir çocuk heykeli, başında dondurulmuş canlı gibi bir "Doğan". Kâzım Taşkent'in yaşamında trajik bir olay var. Oğlu Doğan'ı, küçük yaşta, eğitimi için Almanya'da bir okula vermiş. Okul, bir tatilde çocukları İsviçre'ye kayağa götürmüş. Tepeden yuvarlanan kayanın altında kalan birçok çocuk yaşamını kaybetmiş. Bunlardan ikisinin ölüsü bile bulunamamış ki, birisi de Kâzım Taşkent'in sevgili oğulcuğu Doğan'mış. On yaşında minik bir çocuk... Duvarın biri tümüyle Doğan'ın anısına ayrılmış. Gülen, sevinen, üzüm yiyen Doğan'lar ve ölümünden sonra kazanın olduğu dağın fotoğrafları. Doğan'ı aslında hepimiz tanırız. Ölümünden sonra onun anısına "Doğan Kardeş" adıyla yayımlanan kitaplar, dergiler çoğumuzun çocukluk arkadaşı değil midir?

Öte yanda Atatürk'ün el yazısıyla Taşkent'e bir teşekkür mektubu ki şu sözcüklerle bitiyor: "Böyle sanayi müesseselerini güzelleştirenlere, zenginleştirenlere minnet." Taşkent, bu mektupla ilgili anısını şöyle anlatıyor:

"Yıl 1933. Eskişehir'de şeker fabrikası kuracağım. Atatürk, Eskişehir'e geldi. İşe ne zaman başlayacağımı sordu. Karlı, soğuk günlerdi, toprak dondu. Yörenin yaşlılarından sorup öğrenmiştim. Kazmayı toprağa nisan ayında vurabileceğimi söyledim. Ne zaman bitireceğimi sordu. Ekim diye yanıtladım. "Gelecek yılın ekimi mi?" dedi. "Hayır, bu yıl ekim" dedim. Döndü Celâl Bayar'a, "Bu çocuk deli" dedi. Gerçekten de söz verdiğim gibi fabrika bitince Atatürk bu mektubu bana yazdı."

Karşıki duvarda Taşkent'in amcası Esat Paşa'nın büyük bir fotoğrafı. Çanakkale'de Atatürk tümen komutanıyken, Esat Paşa Kolordu komutanı. Kendisinin Birinci Dünya Savaşı sırasında çekilmiş bir fotoğrafı, Atatürk'ün yayımlanmamış çeşitli pozları, annesinin, ablasının yağlıboya resimleri ve bir soy ağacı tablosu. Bu duvar baştanbaşa canlı bir tarih. Kâzım Taşkent yüzyıla yaklaşan ömrü ve zengin yaşamıyla başlıbaşına bir tarih, bir olay zaten.

"Biliyor musunuz kızım, ben kar yağmur demem, bahçede bir şezlongum vardır, öğlen uykusu uyurum açık havada. Gelin size bahçeyi de gezdireyim." Ağacın, çiçeğin envai türlüsünün bezediği bir bahçe, bir yeşil şöleni. Manolyadan yüzelli yıllık şimşir ağacına, kamelyadan, pembe çiçeklerini erkenden açmış bademe, japon elmasına kadar neler neler. "Bunları ben diktim," diye sürdürüyor sözlerini. "Buraya geldiğimde, bulduğum birkaç ağacı muhafaza ettim, gerisini ben yaptım. Apartman yapıyor adam, yanına bir ağaç dikmiyor. İnsan yeşili sevdikçe insan olur. Bu bahçe kırkbeş yıllık, çok değil. Bu kadar yılda İstanbul'da istenseydi böyle yemyeşil olabilirdi. Bir park yok, bir yeşil saha yok, çok acı kızım." diye yeşil sevgisizliğine duyduğu acıyı böylece dile getiriyor.

"İstanbul nasıl düzelir, ne yapmak gerek peki?" soruma yanıtı, "Falih Rıfkı derdi ki, tarihî binaları bırakıp İstanbul'u dümdüz edip yeniden yapmalı. Buna imkân yok tabiî. İstanbul'un başına gelen büyük bir belâ, bir felâket." Hastaya iyi olmayacağı söylenirse hasta yaşama umudunu yitirir, ölür. İstanbul hastadır kızım, ona hiçbir şey söylenemez. İşiniz zordur kızım. Ne yazacaksınız, niye yazacaksınız? Yazmanın, konuşmanın ne önemi var? Okuyan mı var, yoksa dinleyen mi? Bundan yıllarca önce söyledim. İstanbul sanayi şehri olmamalıydı. Sanayi tesisleri mahvettiler İstanbul'u. Bu şehirde yedi milyon insan yaşıyor. İsviçre'nin nüfusu altı milyon ve yirmi iki kantonu var. İstanbul beş-altı valiliğe bölünmeli. Bu kadar nüfuslu şehir olmaz. Aman yarabbi, nedir o trafik? Nedir o hercümerç? O köprüye ne gerek vardı? Yedi milyon insan nasıl yaşar bir şehirde, üstelik susuz bir şehirde. Su olmayan yerde şehir olur mu? Ne korkunç şeyler bunlar!

Ben İstanbul'u yaşamıyorum. Evim, bahçem, kitaplarım, iki sokak ötem ve anılarım... Ben bunları yaşıyorum. Kapalı bir yaşam sürüyorum ben kızım."

Oysa İstanbul için bugün umutsuz olan Kâzım Taşkent'in 1947'de yazdığı ve bana gösterdiği bir yazıda hiç de umutsuz olmadığı gözüküyor. İstanbul'daki hızlı nüfus artışı ve çarpık kentleşme konusunda saptamaları ve buna ilişkin düşünce ve önerileri var.

KÂZIM TAŞKENT

Meydan Larousse'da Kâzım Taşkent için şunlar okunabilir: "Preveze, 1895 doğumlu. Türk işadamı. İstanbul'da Mühendis Mektebi'nde okudu, Almanya'da Braunschweig Technische Hochschule'yi bitirdi. (1925); kimyager oldu. Alpullu Şeker Fabrikası'nı kurdu. Kömür Madenleri Genel Müdür Muavini, Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürü oldu. Doğan Sigorta Şirketi'ni, Yapı ve Kredi Bankası'nı kurdu. Yirmiyedi yıl boyunca bankanın idare meclisi başkanı ve murahhas azası kaldı.

S.O.S 5 KITA'DA S.O.S

Kervan yolunda dört konaklama merkezi: Chinguitti, Titchitt, Oulata, Oudane

Moritanya Afrika kıtasının batı yakasında, bir milyon kilometre karelik bir alana yayılan, yaklaşık bir milyon nüfuslu bir ülke. Burası uzun yıllar Senegal-Magreb arasında uzanan kervan yolu üstünde bulunmakla önemli konaklama merkezlerine sahip bir ülke olmuş.

Madenlerin işletilmeye başlaması yeni asfalt yolların açılmasına, başkent Nouakchott gibi modern kentlerin gelişerek eski ticari merkezlerin önemini kaybederek bunların nüfuslarının azalmasına hatta tamamen terk edilmelerine neden olmuş.

Bu gelişmelere ek olarak, bazı eski merkezlerin ayakta kalmaları çöl ile mücadeleyi gerektirince Chinguitti, Titchitt, Oualata ve Ouadane gibi bazı merkezler ya özel bir bakım ile ayakta kalabilmişler ya da yok olmaya yüz tutmuşlardır.

Bu çerçeve içinde UNESCO, çöl ile mücadelede yardımcı olmuş, ayrıca da yeni kent merkezlerine nüfus göçünü önlemek konusunda ulusal yetkililer ile işbirliği yapmıştır. Bu çalışmalara bağlı olarak UNESCO, ALESCO (Eğitim, Kültür, ve Bilim Örgütü Arap Ligi)'yu desteklemektedir.

Bu amaçla başlatılan kampanya eski kervan yolu üstünde önemli birer konaklama yeri olan dört yerleşim merkezinde odaklanıyor.

Bunlardan en ünlüsü Chinguitti'dir. Burası yüzyıllarca hurma, tuz ve altın taşıyan 400 develi büyük kervanları ile önemli bir ticaret merkezi olmuş. XIII. yüzyıldan başlayarak Batı Sahara'nın önemli bir alış veriş merkezi olarak gelişen Chinguitti Moritanya'nın tinsel ve tarihsel geçmişinin bir simgesi gibidir. Chinguittan'lar diye bilinen Batı Sahra hacılarının hacca giderken toplanma yeri.

Çimento niteliğinde harç kullanılmadan kuru taşla örülen duvarlar rüzgâr, bazen de yağmurdan kolaylıkla zarar görmekte. Kum fırtınaları evleri kapladıkça, bunların üstlerine birer ev daha yapılmış. Ayrıca bazı konut ve kütüphanelerde Razga, İbni Sina,, İbni Rüşd, bilginlerin eserleri de çürümek tehlikesinde.

Chinguitti'nin 100 kilometre ötesindeki ilk önemli durak olan Ouadane söz konusu dört merkezden en eskisidir. 1142 yılında zor fethedilecek bir kale şeklinde inşaa edilen Ouadane eskiden çöle doğru uzanan palmiye ormanına bakarmış. Zouerat'da işletilen madenler buradaki nüfusu yavaş yavaş çekmiş ve bu şehirin adım adım harebelere dönüşmesine neden olmuş. Kuyular kurumuş, ağaçlar ölmüş. Burada bir zamanlar yaşanan tarihi serüven yakın geçmişte tamamen yok olmaya yüz tutmuştur.

Titchitt şehri ise Chinguitti şehrinin güney doğusunda, 10 günlük yaya bir yolculuk uzaklığında. 1912 yılında Fransız işgâline kadar önemini koruyan Titchitt duvarcıları ile ün salmış. Fakat bugün asfalt yolun uzağında kalan bu merkezin nüfusu çok azalmış, duvarcıları yeni inşaat merkezlerine hizmet vermek üzere göç etmiş ve eskiden yapılan güzel evler bakımsızlıktan yıkılmaya başlamış.

Aynı yolun üstünde, daha güneyde Oualata kenti bulunuyor. Buradaki evler Sahel-Sudan bölgesinde çalışanlar tarafından bakılıyor ve iyi durumda. Burada yerliler evlerin dış cephelerini her yıl boyar, gurbette olanlar ise mali katkıda bulunur. Buna rağmen burası da çölün hedef tahtası durumundadır. İnsanlarının elinin üstünde olmasına rağmen Cami yarı beline kadar kum altında kalmıştır.

XII. yüzyıla Tuareg Devletinin başkenti olan Oulata İslâm kültürünün merkezi Timbuktu'ya kaymadan önce XV. yüzyılda kısa bir süre bu görevi üstlenmiş, XVIII. yüzyılda bir ara yeniden canlanmış fakat kitap ve yazmalar başka yere taşınıp, sömürge altına girince önemini kaybetmiştir.

Sağlıklı bir onarım ve bakım ile bunları toplumsal ve kültürel faaliyet merkezlerine dönüyürerek canlandırmak amacı ile 1988 yılında bir 'Uygulama Planı' hazırlanmış ve korumaya alınacak olan yapı ve sit alanlarının tescilleri yapılmıştır. Yapılan araştırmalar da göçe bir çözüm getirmeli amaçlıyor. Bu bağlamda alt yapı tesislerinin, kültürel kolaylıkların temini, değerli yazmaların korunması öngörülüyor.

Bu önlemler zamanında alınmasaydı, yukarıda sözünü ettiğimiz dört yerleşim merkezinin akıbeti Tignıgui'ninki gibi olurdu. Tarihî doğru dürüst bilinmeyen bu şehir bir hayelet şehri haline gelmiştir.

USTALAR ÜSTALAR

USTALAR

Ayşe Özberki

Taşçı ustası Neşet Çelikkol, "Evvelâ doyacaksın, ben doymadım işi bıraktım", diyor.

—Neşet Usta değerli bir sanat sahibisiniz. Eski eser onarımlarında emeğinizin geçtiğini öğrendik,mesleğinizle ilgili görüşlerinizi almak istedik.

—Bugün takdir edilen bir şey yok. Bizim sanatta 8-10 usta kaldı kalmadı. Bugün iyi bir usta 4000-5000 TL yevmiye ister. Büyük ustalar Almanya çekti, takdir edilmeyince de yeni usta yetişmedi. Ben oğlumu yetiştirdim, ama takdir olunmadığı zaman ben niye sanatımı bırakmıyayım. Meselâ Cahide Hanım (Tamer), Mualla Hanım (Anhegger), Hüsrev Bey (Tayla) benim için büyük bir kayıp derler, bir miktar da kırıldılar. Sanatkâr yok maalesef.

—Eski eserlerde yapılan iş takdir edilmiyor diyorsunuz, nasıl?

—Eski eserlerde yapılan iş takdir edilmiyor diyorum, çünkü bizim zamanımızda öyle imitasyon işi yoktu. Şimdi makine alıyor taşı beyaz tozla öğütüyor küfeki taşı taklidi yapıyor. Mucur makinesine veriyorlar beyaz çimento ile döküm yapılıyor. Aşağı yukarı 8-10 yıldır küfeki taşının aslı yapılmıyor. Mesela Dolmabahçe'nin onarımının yüzde altmışı imitasyondur. Eski eser onarımları artık eskisi gibi aslına uygun yapılamıyor.

—Küfeki taşının imitasyonuna neden gidildi?

—Küfeki taşı beyaz midyeli bir taştır, iki-üç taş ocağım var. Eskiden ocakta yevmiye 5-10 TL. idi, şimdi ise, devlet 1600 TL. veriyor, oysa işçi en az 2000 TL. istiyor. Pınarhisar'da (Edirne) Türkiye'ye yetecek kadar küfeki taşı var. Meselâ mimarlığını Cahide Hanımın yaptığı Rüstem Paşa Camii'nin minaresinin taşını hep oradan getirdik. Bir de havaalanına giderken Bakırköy tarafında Safraköy'de güzel taş çıkardı, fakat mal sahipleri arsalarını satınca apartmanlar yapıldı. Şimdi artık boş kalan arazide de dinamit atılamaz, tehlikeli olur. Selimiye Kışlası'nın küfeki taşını da Konya'dan 38 kilometre uzaklıktaki Ayazini'den getirdim. Türkiye'de her yerde küfeki taşı var.

—O zaman neden taklit ediliyor? İşçiliği mi güç?

—Ocaktaki maliyeti 5000 TL, devlet 3000 TL.'ye veriyor, oysa müteahhit 10.000 TL'ye alıyor.

—Eski eserlerde çalışmayı ne zaman bıraktınız?

—1970-72 yılları arasında Ankara Kocatepe Camii'nde çalıştım. Son işim bu oldu. Burada mihrap, mimber, vaaz kürsüsü, müezzinler mahveli, bir de bir metre iki santim genişliğinde yanları işli, ortasında Mahmut Öncü'nün yazdığı ayet bulunan elli metre uzunluğundaki ayet taşı var. Bu işte hakkımı alamayınca bir daha bu işlerde çalışmam dedim ve bıraktım.

—Tarihî eserlered nasıl çalışmaya başladınız?

—1945-46 yıllarında taş işine çırak olarak girdik. İki yıl 3 TL. haftalıkla çalıştım. Ekseriyetle Rum-Yunan ustaların yanında çalıştım. Eskiden ustalar hep Rum'du. rahmetli bir ağabeyim vardı o beni Kuledibi'nde sözünü ettiğim Rum ustaların bulunduğu yere götürdü ve eti senin kemiği benim hesabı bir ustanın yanına verdi. 1948 yılında kalfa çıktığımda haftalığım 5 TL. idi. İlk işim rahmetli Arnavut Fethi'nin yanında Topkapı sütun başlıklarını yapmak oldu. Sonra Topkapı Sarayı'nın Ayasofya Camii'ndeki müdür odası teyzinatında küfeki taşı işlerini yaptık.

—Arnavut Fethi diye andığınız ustanızdan biraz söz eder misiniz?

—Kalfa çıktıktan sonra iki yıl yanında çalıştım. İş bitti, onun için yanından ayrıldım. Yoksa daha yanında çalışmak isterdim, ondan daha öğreneceğim ço şey vardı. Rahmetli çok içki içerdi. Her gün bol bol konyak içer yanında çukulata yerdi. Tabii az yaşadı. Beni çok severdi. İki kızı vardı, damat aşağı damat yukarı diye çok takılırdı. Rahmetlinin son işi Bursa Uluğ Camii'nin kapısının stalaktit işi oldu. Bu kapı muazzam oymalıydı, kapının taş işini bitirdi, fakat monte etmek ona kısmet olmadı. İşin ihalesi bir yıl sürdü, Fethi Usta'nın ömrdü vefa etmeyince, Kayserili bir usta vardı, Hacı Cemal derlerdi o monte etti ve çok müşkülat çekti. Eskiden usta vardı şimdi kalmadı. Fethi Usta en iyi işleri yapardı ve yaptırmasını da bilirdi. Çok iyi gözü vardı, uzaktan milimetreyi görürdü. Fethi Usta'dan başka sanatkârlar da vardı tabii, Fethi Usta başka. Biz Ayasofya ve Topkapı işinde birlikte çalıştık. Ustamı her zaman takdir ederdim. Ben çekici hızlı vururdum "o öyle vurulmaz böyle vurulur" derken bir gün belimde mastar kırmıştı. Bana çekiş vurmasını o öğretti. Allah rahmet eylesin. İçki, izki... 55-56 yaşında öldü. Bir de Kör Bekir vardı onun damadı o da Edirne'de öldü. Fethi Usta onun enişteşiydi, Kör Bekir'i de o yetiştirdi, o da sanatkâr oldu. 1973 yılında 65-66 yaşında öldü. Takdir görmediği için ustalar acı bir şekilde kaybolup gitti.

—Sanatkâr olarak çalıştığınız diğer eski eserler neler?

—Ali Saim Ülgen'in inşaat müdürlüğü yaptığı dönemde, Hüsrev Tayla işi alırdı ben işçiliğini yapardım. 1957-60 yılları arası Kanuni Sultan Süleyman Trübesi ile hürrem Sultan'ı komple ben yaptım. Edirne'de 1960 yılında İkinci Beyazıt Camii'nin minaresi, bu iş bir buçuk yıl sürdü. Ondan sonra da müteahit oldum. Aslında 1958 yılında karnemi almam gerekiyordu, fakat Cahide Hanım sanatkârı müteahit yaparsak sanatkâr elden gider diye benim karne iznimi imzalamadı bir buçuk yıl. Fakat ben bakanlık düzeyine kadar çıkarak müteahhitlik karnemi aldım.

—Taş işçiliğinde neler kullanıyorsunuz?

—Ölçme aleti olarak gönye, metre ve pergel. İşçilik için Madırga, kaba dişli, dar dişli (eskiden motor yoktu), dar kalem, çöp, kalın murç, ince murç (şimdi tabii hepsinin kolayı çıktı elmas, melmas...) tarak, kemane (ince işlerde, aralıklarda, şimdikiler bunun ne olduğunu bilmez artık), tığ (bir milimetre ağızı olan çöpler var aralıkları boşaltmak için) vardı eskiden. Şimdi tüm mermer işlerinde spiral makine kullanılıyor, tabii motif işlerinde değil.

—Kabataşı nasıl işlersiniz eski usule göre?

—Evvela normal otorabileceğim şekilde yatırırım, sağına soluna iki ana alırım (peçini alırım, yani düzlüğünü alırım), saha ne kadar geniş olursa umum mastarında muşlama yaparım. O muşlama bittiktten sonra tekrar iki ana yapar, baş tarafın kıç tarafın peçini alırım. Satıhı umumi taraklarım. O iş bittikten sonra ince dişli ile peçini alır yüzü tekrar düzlerim. Ondan sonra yapılacak motife göre anakalıplar, gözümler vardır onlara uygun motif yapılır. Tarak ve kemane artık kullanılmıyor diğerleri ise, şimdi elmas olarak var. Eskiden aletlerin ucu demirdi bir günde eğrilirdi. Her akşam işten çıkar aletleri demirciye taşırdık. Demirci uçları biler, demire su verirdi. Küçükpazar'da İstefan Usta vardı ona götürürdük.

—Motifi çıkarmak uzun sürüyordu herhalde?

—Dikine 15 santim olacak şekilde elmas yaptırdım. Oğlum Berlin'de mühendislik okuyor ondan ısmarladım. Şimdi seri bir şekilde yapabilirim. Diğer oğlum da İTÜ Maden Fakültesi'nde siyasi davalar yüzünden ayrıldı. Onu yanıma aldım sanata ittim.

— Yetiştirdiğiniz başka sanatkâr var mı?

— Dört kişi sayabilirim, ikisi Almanya'da, biri Libya'da, diğeri de İsviçre'de. Hepsi sanatı bıraktı, iş takdir edilmeyince. Ama bundan sonra ince işe rağbet olacak. Evvelâ doyacaksın, ben doymadım işi bıraktım. 1978 yılında kendi atölyemi kurdum.

Hıfzı Topuz

1923 yılında İstanbul'da doğdu. 1942 yılında Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. 1948'de İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Gazeteciliğe 1947 yılında İstanbulda Akşam gazetesinde muhabir olarak başladı, aynı gazetede yazı işleri müdürlüğü yaptı. 1959'da UNESCO'da çalışmaya başladı. İlk görevi gazetecilik eğitiminin geliştirilmesi dalında idi. 1976'da Özgür Haber Dolaşımı Bölümü Şefi oldu. Bu arada 1974-75 yıllarında Radyolardan Sorumlu TRT Genel Müdür Yardımcılığı görevinde bulundu. 1983 Ocak'ında UNESCO'dan emekli oldu. Halen UNESCO merkezinde danışmanlık yapmaktadır. Yazarın, "Türk Basınında Dış Haberler", "Karikatür ve Toplum" adlı kitapları Fransızca olarak yayımlandı. "100 Soruda Türk Basın Tarihi" ve "Kara Afrika" başlıca araştırmalarıdır. Topuz'un çeşitli gazetelerde yayımlanmış makaleleri ve "Konuklar Geçiyor" adlı bir söyleşi derlemesi vardır.

UNESCO ve iletişim

İkinci Dünya Savaşı sona erdikten iki buçuk ay sonra, 1945 yılının Kasım ayında 44 ülkeden gelen temsilciler Londra'da toplanıp da UNESCO'nun Anayasa'sını hazırladıkları sırada, iletişim konularının otuz yıl sonra bu örgütün yaşamında ne derecede önemli bir yer tutacağını bilselerdi UNESCO'nun adı belki de "Birlişmiş Milletler Eğitim Bilim, Kültür ve İletişim (Communication) Örgütü"nün İngilizce baş harflerinden oluşan "UNESCO" olurdu.

Gerçekten de UNESCO'nun ilk kuruluş yıllarında iletişim konuları çok ufak bir bölümden oluşuyordu. Avrupa ve Uzak Doğu Asya ülkeleri o yıllarda daha barut kokuları içindeydi. yapılar yakılmış, duvarlar delik deşik olmuştu. Bir barış ve özgürlük havası içinde her şeyi yeni baştan kurmak gerekiyordu. ilk yapılacak işlerin başında özgürlüğe kavuşan ülkelerde okullar açmak, eğitim programlarını düzenlemek, bilim dallarını geliştirmek, öğretmen yetiştirmek, bilim ve araştırma merkezleri kurmak, yıkılan sanat yapıtlarını onarmak gibi konular vardı. Ama, programda iletişime de ufak bir yer ayrılmıştı:

Önce, savaştan yeni çıkmış ülkelerde, sonra da tüm dünya ülkelerinde iletişim araçlarının ne durumda bulunduğunu, gereksinmelerin neler olduğunu belirten bir araştırma yapılacaktı. Bu nedenle o yılların ünlü yazar ve uzmanlarından oluşan ekipler kuruldu ve büyük bir anket düzenlendi.

Bir yandan da "Özgür Haber Dolaşımı" konulu bir program hazırlandı. Bu programın başına sonradan UNESCO genel direktörü olan René Mahcu getirilmişti. Programın amacı eğitsel, bilimsel ve kültürel nitelikteki haber ve mesaj dolaşımında ülke sınırlarını kaldırmaktı. Haberleşme özgürlüğü ise siyasal bir konu sayıldığı için İnsan Hakları çerçevesi içinde doğrudan doğruya Birleşmiş Milletler'in yetki alanına bırakılıyordu.

24 yıl önce UNESCO'da göreve başladığım dönemde iletişim işlerini "Özgür Haber Dolaşımı Bölümü" ile "Dokümantasyon Merkezi" denen iki ünite yürütüyordu. Bu bölümlerde çalışan personel sayısı da onbeşi geçmiyordu. Özgür Haber Dolaşımı Bölümü iletişim konularıyla ilgili anketler hazırlıyor, belgesel kitaplar yayınlıyor ve bölgesel konferanslar düzenliyordu. Dokümantasyon Merkezi de adına hiç uygun olmayarak iletişim araçlarının geliştirilmesi için ülkelere uzmanlar gönderiyor, gazeteci yetiştirmek için seminerler düzenliyordu. Ben her iki bölümde de çeşitli görevler aldım. UNESCO siyasal nitelikte sayılan hiçbir işe karışmıyordu.

Bu durum tâ 1970'lerin başlarına kadar sürdü. O yıllarda UNESCO'da bir denge değişikliğinin ortaya çıktığını gördük. Üçüncü Dünya ülkeleri UNESCO'da çoğunluğu sağlamaya başladılar. Bunun yanı sıra, iletişim alanında da onların sesi duyuldu. Genç ülkeler dengeli bir haber dolaşımı istiyorlardı. "Dengeli"den amaç haberlerin yalnız gelişmiş ülkelerden Üçüncü Dünya'ya gelmesi değil, Üçüncü Dünya haberlerinin de gelişmiş ülkelere aktarılmasını sağlamaktı. Genç ülkeler daha doğru, daha özgür ve daha dengeli bir habercilik düzeninin kurulmasını öneriyorlardı. Onların haber anlayışı da değişti. Üçüncü Dünya ülkeleri "heyecanlı haber" yirene yapıcı ve olumlu haber ve genellikle kalkınma ve gelişme ile ilgili haberlere öncelik verilmesini istediler.

1976'da "Bağlantısız Ülkeler Haber Ajansları Pool"ü kuruldu. Bunu "Bağlantısız Ülkeler Radyo Örgütleri" izledi. Afrika ülekeleri PANA denen Panafrikan Haber Ajansını kurmaya yöneldiler. Asya ülkelerinde de böyle bir örgüt kurma eğilimleri belirdi. Böylece Yeni Evrensel Habercilik ve İletişim Düzeninin temelleri atılmış oluyordu. Bu gelişmeler UNESCO'nun dışında oluyor, ama UNESCO da bunlara seyirci kalmıyordu. Bağlantısız ülkelerin bütün toplantılarında UNESCO'nun bu gelişmelere yardımcı olması isteniyor, UNESCO Genel Konferansında da bu yönde kararlar alınıyordu. İşte bu işler olurken Üçüncü Dünya ülkelerinin girişimlerinden huzursuz olanlar "Basın Özgürlüğü elden gidiyor!" diye kıyameti kopardılar ve UNESCO'ya karşı eşi görülmemiş bir saldırı kampanyasına giriştiler.

Şunları belirtmekte yarar vardır:

— UNESCO hiçbir zaman büyük haber ajanslarının Üçüncü Dünya ülkelerinde çalışmalarını sınırlayacak bir girişimde bulunmadı. Üçüncü Dünya'nın da böyle bir girişimi olmadı. Üçüncü Dünya ülkeleri bir boşluğu doldurmaya yöneldiler. Büyük haber ajanslarının yapmadıkları bir şeyler vardı. O da Üçüncü Dünya ülkelerinin kendi aralarındaki haber dolaşımının sağlanması ve bu haberlerin Avrupa'ya ve Amerika'ya duyurulmasıydı. Genç ülkelerin habercilik alanındaki girişimleri yasaklayıcı değil, tamamlayıcı nitelikteydi. Bu konular sık sık UNESCO toplantılarında da konuşuldu. UNESCO bu girişimleri destekledi, bölgesel haber dağıtım merkezlerinin kurulması, personel eğitimi için de ufak yardımlarda bulundu. Hepsi o kadar.

Aradan zaman geçti. Büyük haber ajanslarını savunanlar Üçüncü Dünya'daki girişimlerden kendilerine hiçbir zarar gelmeyeceğini anladılar. Pool'dan söz edilmez oldu. Dosya rafa kaldırıldı.

— UNESCO hiçbir zaman basın üzerinde devlet kontrolünü ve haberlerin sansürünü savunacak bir girişimde bulunmamıştır. İsteyen gider UNESCO Genel Konferansı kararlarını, UNESCO'nun iki yıllık çalışma programlarını inceler, İcra Konseyi tutanaklarını gözden geçirir, arşivleri elden geçirir, çeşitli toplantılarda, konferanslarda UNESCO temsilcilerinin demeçlerini kelimesi kelimesine bandlardan dinler, UNESCO yayınlarını büyüteçle satır satır okur ve bunlarda sansürle ilgili hiçbir UNESCO önerisi bulamaz. Böyle bir şey yoktur ki. Çünkü UNESCO hiçbir zaman basın özgürlüğüne karşı olmamıştır. UNESCO her zaman basın özgürlüğünü ve gazetecilerin haklarını savunmaya yönelmiştir. Nerede bir gazeteci saldırıya uğrarsa, işkence görse mesleksel örgütsel örgütler genel müdüre telgraf çekerek yardımını isterler. O da hiç ortalığı velveleye vermeden sağa sola protestolar yağdırır.

UNESCO'ya karşı düşmanlık kampanyası bundan birkaç yıl önce öyle bir kızışmıştı ki, bu konu Amerikan Senatosu'nda da tartışıldı. Senatörler UNESCO'nun çalışmalarının çok dikkatle izlenmesini ve basın özgürlüğünü daraltmaya yönelik bir girişim olursa UNESCO'ya yardımın kesilmesini istediler. O zamandan beri bu yardım kesilmediğine göre UNESCO'nun basın özgürlüğüne karşı bir davranışı saptanmamış demektir. Nerede kaldı öyleyse basın düşmanlığı?

— UNESCO hiçbir zaman devletten basın kartı almayanların gazetecilik yapmalarını yasaklamak için de bir girişimde bulunmamıştır. Böyle bir konu hiçbir zaman tartışılmamıştır da. Bütün belgeler, raporlar, tutanaklar, yayınlar ortadadır. İsteyen gider bunları araştırır, UNESCO eğer gazetecilik mesleğinin kapılarına devlete hoş görünmeye insanlara kapatmak için bir şeyler tasarlamışsa bunu ister Amerikan Senatosu'na bildirir, ister UNESCO Genel Konferansı'na getirir ve bu örgütün ipliğini pazara çıkartır. Böyle bir bulgu "World Press Freedom Committee'yi ve "Amekican Press Association"ı da çok mutlu edecek bir nitelikte olacaktır.

Yıllar boyu bu tür suçlamaların çok örneklerini gördük. Bir toplantıya gidersiniz, bir yığın kişi söz alıp üç saat UNESCO'ya saldırırlar. Akla gelmedik sözler söylenir. UNESCO temsilcisi kalkıp söz ister, suçlamaların yalan temellere dayandığını anlatır, belgelerle bunları açıklar... Bir ay sonra bir dergi elinize geçer. Toplantıda yapılan bütün konuşmalar yayınlanmış ama, UNESCO temsilcisinin yanıtlarına tek cümle ile bile yer verilmemiştir. UNESCO düşmanlarının anladığı "dengeli iletişim" (!) budur işte.

Geçen yılın sonlarında UNESCO'nun Paris'te olağanüstü bir Genel Konferansı toplanmıştı. Önümüzdeki beş yılın ana programı tartışıldı bu konferansta. Gündümde 15 konu yer alıyordu: Herkes için eğitim, insanların hizmetinde iletişim, eğitim politikaları, bilimler, teknoloji, kültür, ırkçılık vb. Bütün dünya basınında bu konferansla ilgili iyi-kötü, doğru-yanlış haberler, yorumlar ve başyazılar çıktı. Yazıların % 80'inin iletişim konularına ayrıldığını gördük. Çok ilginç değil mi? Yalnız iletişim'e ağırlık veriliyor ve onun dışındaki 14 konudan hemen hamen hiç söz edilmiyordu. Neden? Çünkü bazı kimseler öyle şartlandırılmıştı ki, bu konuda mutlaka bir gerginliğin yaratılmasını, hır çıkmasını bekliyorlardı. Ne gerginlik oldu, ne de hır çıktı. Tasarı hemen hemen oybirliği ile onaylandı. Bazıları buna hiç sevinemediler.

Bir şeyler değişiyor dünyada. İletişim konusu artık pek çok kişiyi ilgilendiriyor. İletişim teknolojisinin en çok geliştiği ülkelerin birinde halkın üçte ikisinin uzaktan yakından iletişim araçlarının üretiminde, haber ve bilgilerin dağıtımında, uydu ve enformatik dallarında veya veri bankalarıyla ilgili bir alanda çalıştığını öğrendik. İletişim çağını yaşıyoruz. UNESCO elbette bu çağın gözlemcisi olmayacaktır.

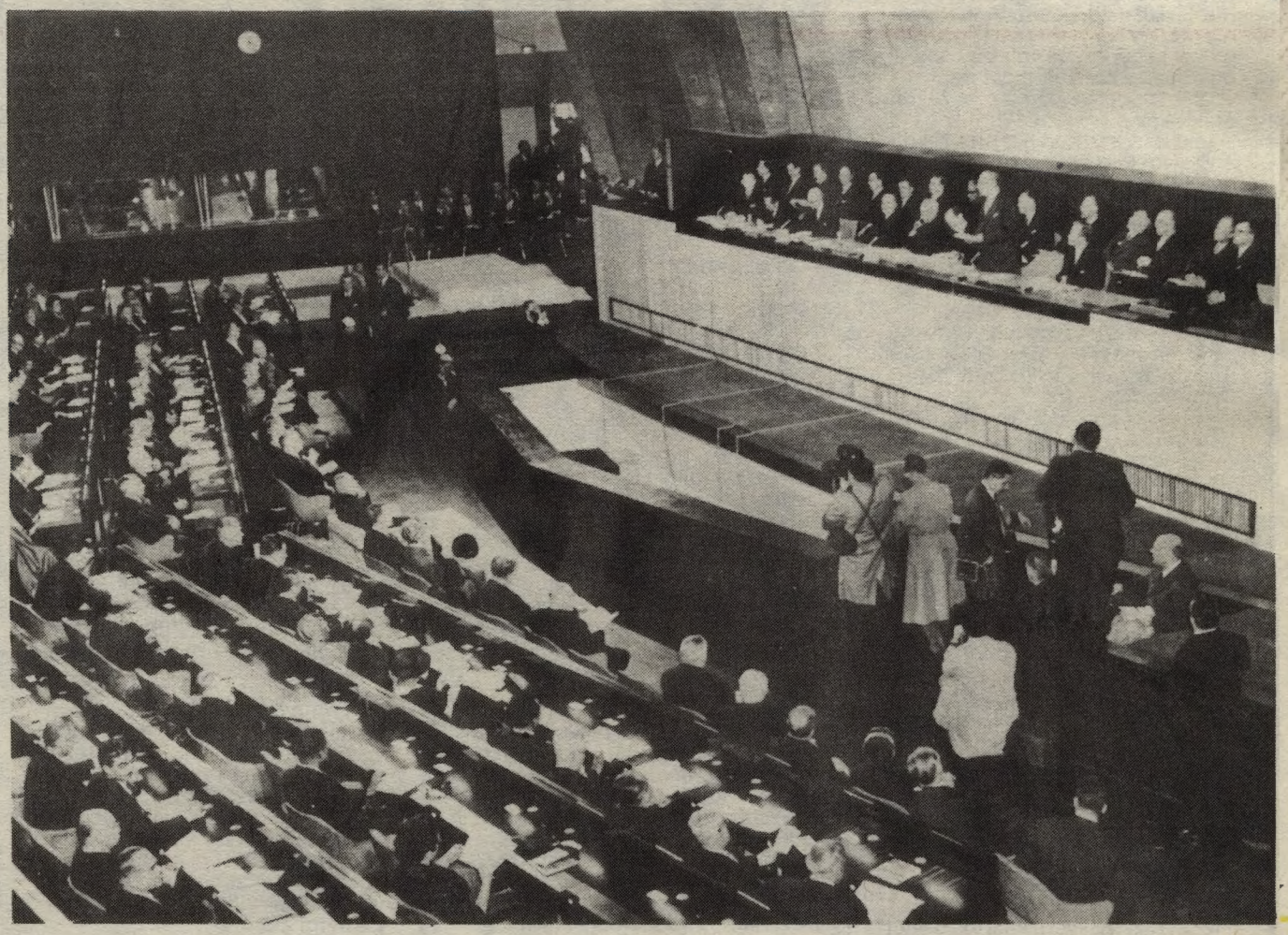

Safranbolu örneği ve bize öğrettikleri

SAFRANBOLU, büyük kentte oturanların çok bunaldığı şu sıralarda sanki birdenbire önümüze çıktı. Safranbolu'da aradığımız, özlediğimiz çevrenin bütün özelliklerini bulduk.

Şu anda büyük kentlerde en sıkıldığımız şey: Yoğunluk! Her yönden insan kaynıyor sanki. Öyle ki insandan, içimizden birinden, kendi kendimizden kaçar olduk. Sokakta yürürken çarpmadan yürüyemiyoruz, sinemaya, tiyatroya giderken kuyruk oluyoruz, işimizden evimize giderken onca bekledikten sonra bindiğimiz otobüste hava alamıyoruz, taşıt araçları yollara sığmıyor, oturacak ev bulamıyoruz, bulduğumuz binalar da içinde 15-20 ailenin oturduğu apartmanlar oluyor; yine bu apartmanlar o kadar birbirine yakın yapılıyor ki manzaradan vazgeçtik bazen küçücük bir ufkumuz bile olmuyor; yine yoğunluk fazlalığından yeşil alanlar, parklar, gezi ve mesire yerleri, plajlar ya kalabalıktan içine girilmeyen amacını kaybetmiş yerler olarak kalıyor ya da tümüyle yok oluyor; yoğunluk artışı yüzünden su, elektrik, gaz, kanalizasyon, telefon, yol, otopark yetmiyor; toplum her çeşit denetimden yararlanamıyor; yiyecek, giyecek, her cins mal ve kira fiyatları alabildiğine yükseliyor ve kent içinde kötü niyetli kimseler, hırsızlar, saldırganlar artıyor; suçlar çoğalıyor, cezalar azalıyor. Trafik gürültüsü insanı rahatsız edecek düzeye ulaşıyor.

Bütün bu etkenler büyük kentte yaşayanları etkiliyor, ruhsal hastalıklar çoğalıyor. Safranbolu'da ise çok düzenli bir yoğunluk gördük. Yoğunluğun en çok olması gereken çarşı pazarda bile rahatsız edici bir yoğunluk yok. Kent sokakları sakin, hele yazlık kesim bağlarda evler çok seyrek, çok büyük bahçeler içinde sokaklardan pek az insan geçiyor, taşıt aracı çok olmadığından trafik gürültüsü diye bir şey yok. İnsanlar birbirine daha saygılı ve sevgi dolu. Birbirlerini gördüler mi hâl hatır sorup sohbet ediyorlar. Yabancılara karşı bile ev sahipliği duygusu içinde evine, bahçesine çağırıp bir şeyler ikram etmek istiyorlar. Şehir kesiminde bile bahçeli evler var.

Buradaki toplum bir üretim toplumudur. Yazlık kesim bağlar, halkın bütün yıl yiyeceği maddeleri üreten, onları türlü yöntemlerle saklayan bir kent parçası. Evlerin kapıları açık, bir mandalı kaldırıp her eve girebilirsiniz. Güvenlik sorunu diye bir şey yok. İnsanlar bedenen ve ruhen sağlıklı, neşeli, güler yüzlü. Kentin büyüklüğü de çok ölçülü. Şehir kesiminde olsun, bağlar kesiminde olsun bir uçtan bir uca uzaklıklar kuş uçumu 2 km. içinde kalıyor. Bu en büyük uzaklık, bir yaya için en çok yarım saat eder. Böyle bir yürüyüş insanı sağlıklı kılan iyi bir spor sayılabilir.

Büyük bir kentte ise bu zamanı, bunalım içinde taşıt aracı bekleyerek günde en az iki kez geçiriyoruz.

Safranbolu'nun bir büyük özelliği de evleri, yazlık-kışlık oturma düzeni ve bozulmamışlığı ile bize Türk kenti konusunda iyi bir örnek olmasıdır.

bu sıralarda, fazla bozulmadan kalabilmiş eski kentlerimiz çok az. Safranbolu da bunlardan belki en iyisi. Yazlık kışlık oturma düzeninin yarattığı iki ayrı kesim ve iki ayrı ev. Doğrusu yalnız bu bile önemli bir olgu. Öyle bir kent düşünün ki yazın tümüyle başka bir kente taşınsın. Öyle bir kent düşünün ki yazlık evleri, kışlık evlerinden daha büyük daha görkemli olsun. İşte Safranbolu'da bunları gördük. Bu olgu, işlevden doğuyordu kuşkusuz. Yazlık yaşam, bir üretim biçimiydi. Büyük bahçelerde ürettiği meyve ve sebzesini, çeşitli biçimlerde saklıyarak bütün bir yıl yiyordu. Bu nedenle büyük bahçeleri ve büyük evleri vardı. Burada kapalı ekonominin gereği büyük bir aile barınıyordu. Bu yazlık işletme diyebileceğimiz ev, tümüyle kadının elindeydi. Erkekler ise çarşıda sanat ve ticaretle uğraşıyorlardı.

Safranbolu'da el sanatlarına dayalı üretim ve ticaret şehir kesiminde yer alır. Burada eski devrin esnaf ve sanatkâr düzenini hâlâ görürüz. Kunduracılar, semerciler, yemeniciler, saraçlar, kasaplar, demirciler, terziler, bakırcılar, tabakhane, tahıl pazarı, sebze pazarı, hayvan pazarı ayrı ayrı sokak ve yerlerde toplanmışlardır. Bazı dükkânlar kapalı, bazıları amaçlarından ayrılmış bile olsa, hâlâ bir yüzyıl öncesi Türk çarşısında kendinizi dolaşıyor sanırsınız.

Yine evlerine dönersek bu doğayla çok iyi uyumuş, ona ve birbirine saygılı evler, tekniğin sanat biçimine dönüşmesiyle yaratılmışlardır. Bu yapının tekniği yüzyıllardır yinelenerek belirli özelliklere, kalıplaşmamış kurallara ulaşmışlardır. Her sorunun belirli bir çözümlemesi vardır ama sorunlar, koşullar çok değişik olunca çözümlemeler de çeşitli olmaktadır. Bu sorunlar ve koşullar, arsanın biçiminden büyüklüğünden, eğiminden, yönünden, sokak doğa ve manzarayla ilişkisinden gelmektedir. Öyle olunca çeşitli görünümde evler karşımıza çıkmaktadır.

Evlerin alt katında oturulmaz. İslâm geleneğine göre ev içi dışarıya gösterilmediği için evlerin alt katı dışa kapalıdır. Sokağa bakan duvar taştan yapılmıştır ve penceresizdir. Bunun üstünde 2 yaşama katı vardır. Zemin katta büyük bir kazan ocağı ile işlik, yiyecek depoları için ambarlar, odun deposu, binek hayvanı ve inek için ahır vardır. Orta kat üst kattan daha alçak kışlık bir kat niteliğindedir. Mutfak da bu kattadır. Üst kat ise ana kattır; varılmak istenen sonuçtur. Bol pencereli ve görkemlidir. Daha önce de değindiğim gibi bahçe özellikle yazlık kesimde çok büyüktür.

İşte bu kenti, sokaklarını, evlerini inceleyerek insan kent-doğa ilişkileri hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

Bu özellikleriyle Safranbolu korunması gerekli bir kent oluyor.

BÜYÜK KENTE DOĞRU

Safranbolu'da örneğini gördüğümüz Türke özgü oluşumlar artık değişmektedir. Dünya gitgide birbirine benzemektedir. Keşifler, icatlar, yeni teknikler, yeni güçler, çabuk haberleşme araçları bu benzeyişi hızlandırmaktadır. 20. YY.'da başlayan bu ilerleme bütün dünyada kentleri etkilemiş, kentleşme artmış, büyük ve çok büyük kentler ortaya çıkmıştır. Bir Tokyo, bir New York kentten çok ülke boyutlarına ulaşmıştır. Bu kentlerde yaşam, başka ekonomik ve sosyal düzenlemeleri, başka örgütlenmeleri gerektirmektedir. Bu tıpkı yer altında oturan bir karınca ailesinin yaşamına benzer. Toplumda belirli işleri yapan belirli sınıflar türemiştir ve herkesin görevi bir başkasını etkiler. Böylece çok sıkı bir yönetim ve denetim örgütü kurulur. Bu kurumları kuramayan toplumlar biçimsel yönden büyük kent görünümü alsalar bile işlevsel yönden bunu yürütemezler. Kentliler bundan büyük sıkıntıya düşer. Bugün büyük kentlerimizdeki durum budur. Bu koşullarla kentleşmeye özenmek çok büyük sıkıntıları doğurmuştur, daha da doğuracaktır.

Tekniğin gelişmesi boyutları değiştirmiştir. Eskinin 3 katlı evi yerine biz şimdi 10-12 katlı konutlar yapıyoruz. Teknik bize bunun çok kez üstünde binalar yapma olanağını vermektedir. Bu konutlarda bazen bir köy nüfusu yaşamaktadır. Büyük kentlerde ulaşım da büyük sorunlar yaratmaktadır. Yeryüzü bu iş için yeterli kalmamakta yer üstü ve yer altında da yollar açılmaktadır. Alış-veriş büyük merkezler biçiminde kent dışına kaymaktadır. Eğlenme, çok sayıda insanın toplanmasını gerektirmektedir. Doğayı algılamak için insanlar kilometrelerce yol almak zorundadır. Yine de yalnız başlarına doğayla başbaşa kalamazlar. Bütün bu büyüklüklere, insanların iç içe olmalarına karşın insanlar yine de yalnızdır. Bir apartman içinde komşusunu tanımaz, yalnız oturan bir yaşlı öldüğünde günler sonra duyulur. Bir hastaya bir yudum su verecek, bir güler yüz gösterecek bir kimse yoktur. Yolda yaralanmış bir insanı suç üzerinde kalır korkusuyla kimse hastaneye götürmek istemez. Bu kentleşme biçimi insanın yararına değildir. Bir sosyo-ekonomik düzenin gittikçe güç kazanan olgusudur. Bu güç içinde insan da tıpkı bir araç gibi görülmektedir.

İşte bu evrensel kent görünümü bize de girmiştir ve etkisini daha da artıracaktır. Bu teknik gelişim içinde Bodrum'da da, Ankara'da da, Trabzon'da da aynı ev tipini görüyoruz. Çünkü sosyo-ekonomik olgu tek düze bir aile tipini önermiştir. Evler bu tipe göre yapılıyor, aile bu eve uymak zorunda kalıyor.

Oysa henüz insanlarımız bu doğrultuda değillerdir. Ama başka seçenekleri yoktur. Sosyo-ekonomik güç bunu emretmektedir.

ÇAĞDAŞ TÜRK KENTİ İÇİN ESKİ KENT ÖRNEĞİNDEN YARARLANABİLİRİZ

Eski kent örneklerinden yararlanmak yalnız bizim için değil bütün dünya için söz konusudur. Bütün dünya vardığı bugünkü büyük kent kavramından hoşnut değildir artık. Ne var ki, kurulmuş kentleri değiştirmek kolay iş değildir. Devrin en ünlü mimarlarından Frank Lloyd Wright bütün New York'u 1 mil yüksekliğinde iki binada toplamayı önermişti. Bir yandan teknik bakımından bu kadar büyük binaların yapılabileceğini söylerken bir yandan da binaların çevresi boşalacağından ancak o zaman insanların doğayı göreceklerini ve pişmanlık duyarak doğaya yayılacaklarını işaret etmek istiyordu.

Nüfusları az, zengin toplumlar yoğunluğu küçük tutmayı başarmışlardır. Başardıkları bir başka şey de eski kent dokusunu korumalarıdır. Böylece bir yandan ata mirasına karşı saygılı olurken diğer yandan ona yeni işlevler vererek eskinin içinde yeniyi yaşamayı başarmışlardır. Eski kente sığamayanlar için ise eskinin hemen yakınında yeni bir kent kurmuşlardır. Her iki kentin ortak yaşamını düzenlerken eski kenti dondurma ama canlı tutma, yeni kenti de eskiye saygılı ama modern tutmayı becermiştir.

Bizde ise bu düşünceye ulaşılmadı. İstanbul'u örnek alalım: İstanbul'un imarı adı altında eski doku üzerine yeni bir kent kurulmak istendi. Böylece hem eski kent tahrip edildi hem de yeni kent kurulamadı. Artık eski İstanbul'u kent olarak bırakarak yeni gereksinmelere göre çözümlenecek Yeni İstanbul'u kurmak zamanı çoktan gelmiş ve geçmiştir. Bu yeni kent pek çok küçük kentten oluşan bir kompleks olacaktır.

İşte bu yeni kentlerin kurulması sırasında eski kent dokusu örneğinden yararlanabiliriz. Eskinin doğa-insan-ev ilişkisinin doğru çözümlenmesi bize ışık tutabilir. Sokak düzeni, sokak-ev, sokak-çarşı ilişkileri, parseller, yoğunluk, komşuluklar, mahalleler bize örnek olabilir. Malzeme, doku, renk, kontrast, hareket, ton, egemenlik denge, tekrar gibi sanat ilkelerinde eskiden yararlanabiliriz.

İnsanın mutluluğu, bireyin özgürlüğü, yaşamın doğallığı gibi kavramları geliştirebiliriz. İnsanın belki de modern dünyanın sunduğu bunca ıvır zıvıra hiç de gereksinmesi yok. Bütün bunları elde etmek için kendini satmak zorunda kalıyorsa. İşte bunu da öğrenebiliriz, bu eski kentlere ve yaşamına baktıkça.

"Teknolojinin, yaşam biçiminin değiştiği bu çağda eski kentlerimizi ne diye koruyalım, o zaman çağımızla ters düşmüş olmaz mıyız?" diye de sorabilirsiniz.

Doğal olarak, bütün eski kentleri değil de özelliği olan eski kentleri ve kentin bir bölümünü koruyabiliriz belki. Zaten eski dokusunu değiştirmeyen o kadar az kent kaldı ki seçim yapacak durumda bile değiliz. Daha önce bu eski kent dokusunun yeni kent alanları yaratmada genç mimar ve şehircilere örnek olacağını söylemiştim. Ayrıca, bu eski kent dokusunu ve evlerini kültür tarihimiz açısından da saklamamız gerekiyor. Bizden sonraki kuşaklar daha önce nasıl bir ortamda yaşandığını bilmek isteyecekler. İnsanın gelişmesinde evler, kentler bir kabuk, bir kılıf gibidir; birbirlerini karşılıklı etkilerler. İşte bu kabuğu bizden sonrakilere göstermeliyiz. O zaman o devir insanının nasıl düşündüğünü, geçmişte başardıklarını ya da başaramadıkları işleri nasıl bir ortamda ele aldıklarını daha kolay ve doğru anlayacaklar. Bundan başka kurduğumuz bu kentler doğru kurulmuş, evler güzel yapılmış. Bunu da bütün insanlığa göstermeliyiz doğrusu. Bu çağımızın gereği bilimsel bir davranış olacaktır.

ESKİ KENTLERİMİZİ NASIL KORUYABİLİRİZ?

Önce malımızı bilmeliyiz, tanımalıyız. Bu işe ancak eski kentlerin haritalarının yapılması ve evlerinin, sokaklarının planlarının çıkarılması, rölöve edilmesiyle başlanır. Yurt çapında böyle bir çalışmaya hemen başvurulmalıdır. Çalışmalar her kent için bir kitap ya da kitapçıkla bitirilir. Böylece bunlar bütün yurt ve dünya kitaplıklarına herkesin yararına sunulur. Planlar, fotoğraflar ve özellikle belirten yazılarla. Çağımızda daha iyi belgeleme ve yayın araçları da var: Film ve televizyon gibi onlardan da yararlanmalıyız. Ancak ondan sonra yurdumuzu daha iyi tanıyabilir ve ata mirasının gücünden yararlanabiliriz. Çalışmanın bu aşamasında devlet bazı öğretim kurumlarından faydalanabilir. Mimarlık ve şehircilik okulları böyle bir isteği büyük bir sevinçle yerine getirmeye hazırdırlar.

Böylece Türkiye'nin bir eski kent ve ev envanteri çıkarken yine devlet eliyle bunların korunmasına geçilmelidir. Bugün Anıtlar Yüksek Kurulu bazı köy ve kentler için koruma kararları almıştır. Bu kararlar daha çok dondurucu niteliktedir. Ama kentin ve evlerin harap olmasını önleyememektedir. Yalnız dondurmak birkaç yıl için, koruma projesinin yapılmasına kadar çok gerekli bir karardır. Ama ardından mutlaka korumak için yenileme kararının alınması gerekir. Aksi halde ya evler kendi kendine yıkılır gider, kentler canlılığını yitirir ya da bu işe inançsızlık halk ve devlet katında gelişmeye başlar ki en tehlikelisi budur. Galiba biz şimdi bu dönemi yaşıyoruz.

Koruma bir devlet politikası işidir. Para ister, plan ister. Bu paranın ne gibi kaynaklardan sağlanacağı konusu çok önemlidir. Bu iş için özel fonlar kurulabilir. Çeşitli yardımlaşmalar, işi bir sıraya koyma, korumadan sonra kenti bir müze gibi kullanmayıp ondan yine bir kent olarak yararlanacağımıza göre onun bir ekonomik gücü var demektir. İşte bu güçten yararlanma, ev sahiplerine kredi, ucuz malzeme sağlama, vergi indirimi gibi teşvik tedbirlerinden yararlanma, iç ve dış turizm için kullanma gibi pek çok konu ele alınıp tutarlığı araştırılmalıdır.

Bütün dünya bu işi yaptığına göre biz de yapabiliriz. Bugün artık dondurmaktan öteye yalnız korumak bile yeterli değildir. Önemli olan yaşatmaktır. Belki bu kentte birkaç eski evi müze olarak da yaşatabilir, onlara belirli bir ilgi ve yarar yoğunluğu sağlayabiliriz ama korunacak eski kentlerimizin çoğuna yeni işlevler, çağımızın gereği kullanılabilirlik vermeliyiz. Bu çalışmalar çok çeşitli eğitimden geçmiş uzmanların bu işte çaba göstermesini gerektirir. Özellikle sosyal bilimciler ve ekonomiciler, mimar ve kentbilimcilerle çok sıkı bir çaba birliğine girecekleridir.

Biz artık eski kentlerimizi koruma dönemine çoktan girdik. Bu iş için de yeterli uygulayıcılarımız vardır. Bütün sorun devletin bu konuya hemen evet demesindedir.

Dr. Reha Günay

GÖREME S.O.S GÖREME S.O.S

1. Zelve vadisi yazgısına terkedilmiş durumda. Yüzyıllar boyu doğanın ve insanın işbirliği içinde olağanüstü bir görünüm kazandırdığı bu bölgede şimdi 'Hayaletler Sonatı' çalıyor sanki.

2. Zelve'de önemli bir tahribat nedeni olarak gezginler gösteriliyor. Tarihî çevre için çelişkili bir durum yaratan da bu: Hem turizm açısından önem taşıyor, hem de turizm nedeniyle yıpranma tehlikesi artıyor.

3. Zelve vadisindeki Geyikli Kilise neredeyse bütünüyle çökmüş durumda şimdi, ayakta kalan bölümlerinin de uzun uzadıya öyle kalacaklarını düşünmek zor. Tam anlamıyla SOS durumu var burada.

4. Vaftizci Kilisesi'nin içi define aramak amacıyla tahrip edilmiş, önündeki tek sütun da yıkılmak üzere.

5. Çavuşin'de kurtarma çalışmaları sürüyor. Ama Göreme'nin bütünü için şimdilik iyimser olmak zor. Koruma ve onarım projeleri yapmak iyi hoş da, bunları ivedilikle gerçekleştirme gerçeği de önem taşıyor. Yöre halkı bahçeleri, tek geçim kaynaklarını oluşturan ekin alanları tahrip olmasın diye kaygılanıyor, turistlerin tarihî eser görme uğruna kendi gündelik yaşamına saygısız davranmasını haklı olarak sindiremiyor. Tarihî çevreyi içinde yaşayan insandan soyutlayarak düşünmek bundan olanaksız işte.

(Foto: Nezih Başgelen)

5

4

2

1

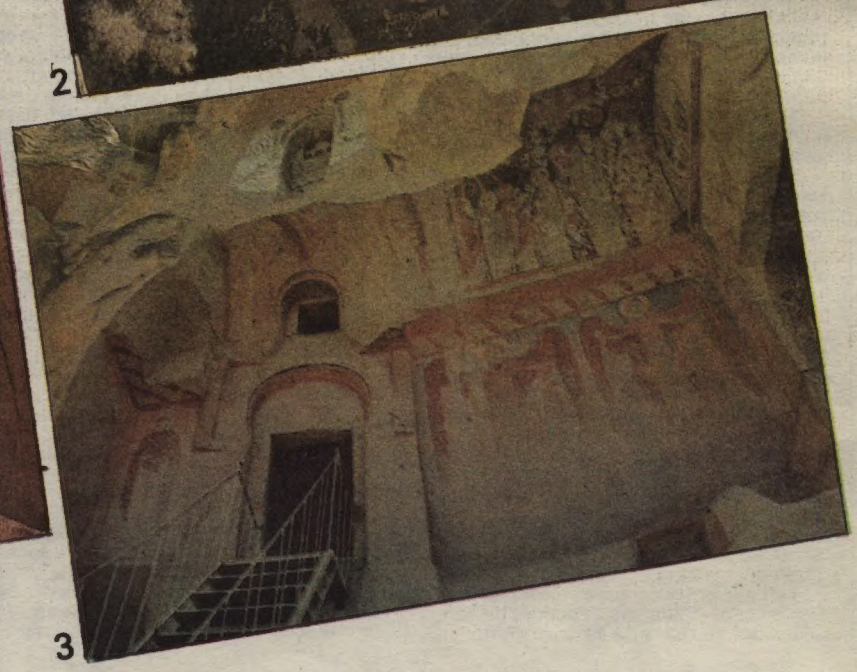
3